

FILOZOFIA A KULTÚRA STREDNEJ EURÓPY

REFLEXIE V. BĚLOHRADSKÉHO ALEBO „NEPORUŠILI SME ZÁKON“

GITA GEREMEŠOVÁ

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: gita.geremesova@unipo.sk

Abstract:

The study analyzes the philosophical and cultural atmosphere of Middle Europe as observed by the Czech philosopher Vaclav Belohradsky. Writers and philosophers such as Robert Musil, Joseph Roth, Franz Kafka, Stephan Zweig, Ludwig Wittgenstein and others identified their personal and literary (literary-philosophical) lives with the historically unique and unrepeatable concept of Middle Europe. The Habsburg Empire of the 19th century embodied the epicenter of such uniqueness. The above-named philosophizing authors recognized the future European crisis in the agony of the multi-national empire, and the collapse of the Habsburg Empire in their works reflects the crisis of the occidental rationality. The hypertrophy of science, scientific rationality and its significance to the detriment of human life and emotions signifies that the rational, the order, legality and law take precedence over the spiritual. The culmination of this hypertrophy is reflected in the loss of personal responsibility for one's actions – Robert Musil's "The Man Without Qualities" is born; in the present it is a person who "did not break the law".

Keywords:

The Habsburg Empire, Middle Europe, Rationality, Order, Legality, Law.

Snáď najfrekvencovanejším pojmom publicistiky, ale i politologickej vedy v novom tisícročí je pojem globalizácia. Nateraz sa konštatuje – v súvislosti s obsahom i reifikáciou daného pojmu – že globalizácia

priniesla veľkú kultúrnu diskontinuitu, novú nepriehľadnosť, planetárnu pluralitu a mobilitu informácií, obrazov, tovarov a ľudí, vyprázdnila (vyprázdňuje) národný štát a škrtí jeho demokratickú verziu – štát sociálny. A nielen to. Rýchlo sa rozvíjajúca globálna a stále exteritoriálnejšia ekonomika zbavuje sa politických oťažáci, bremena osobnej i nadosobnej zodpovednosti zbavuje seba i nás, karikuje pojem demokracie a demokratického, nahľadáva (deštruuje, spochybňuje) priestor slobody subjektu (subjektov), vytvára priepasť medzi ekonomikou a politickou mocou i hlbšiu priepasť medzi objemom bohatstva bohatých a chudoby chudobných. H. Jonas to vyjadril tak, že prírodné pohromy sú prototypom, modelom všetkých trápení sveta.

V nadväznosti na uvedené procesy je zrejme poučné a zaujímavé vrátiť sa ku fenoménu *stredná Európa*, ktorý – v istom zmysle – plagiuje, kopíruje či prejedukuje problémy aktuálneho (budúceho) planetárneho trhu, jeho materialít a idealít, ibaže v 19. storočí a v priestore medzi romanogermánskym Západom a slovanským Východom. Onen priestor je (bol) „okupovaný“ rakúsko-uhorskou monarchiou, c. k. mocnárstvom, pričom mnohonárodná ríša nebola zjednotená ani jazykovo, ani historicky, ani kultúrne, ani nábožen- sky, jej tmelom bola dynastická lojalita hlavne zalitavských Nemaďarov predovšetkým a neosobné zákonodarstvo cisárskej administratívy – povedali by sme moderne. Umelecký historik J. Kroutvor v eseji „Problémy Strednej Európy: anekdota a dejiny“ s neskrývanou iróniou a sarkazmom špecifickú stredoeurópsku kultúrnu atmosféru s jej ťahom k Západu, vrátane jej vyústenia do priemernosti ako schopnosti prežiť a jed-

nať s úradmi u „bežného“ človeka charakterizoval nasledovne: „V Strednej Európe je všetko ploché, pekne zrovnané do roviny, podriadené všeobecnému priemeru. Ľudia sa vyhýbajú extrémom a nemajú o ne záujem. Tradícia biedermeieru úspešne prežíva všetky režimy, módy a štýly. Zlatá stredná cesta je cestou Strednej Európy. Nie je tu zúfalá bieda ani veľké bohatstvo, nie sú tu extrémni pravičiarci ani radikálni ľavičiarci, nie sú tu prudké vášne ani triezvy rozum, všetko sa rieši citom, opatrnosťou a vtipom (...). Stredná Európa je okres malých pomerov, domov plochých nôh.“ (Krouťvor, 1990, s. 49). Na inom mieste, iba o čosi vážnejšie hovorí: „Predvojnová Stredná Európa je malý veľký Babylon, kde sa miesia jazyky, ľudia, myšlienky (...). Vedľa erárnej nemčiny sa hovorí česky, maďarsky, poľsky a jidiš. Každá spoločenská trieda či skupina obyvateľov mala svoj vlastný jazyk. Život sa vykazuje na každom kroku neprehľadným množstvom detailov. Spoločenské bytie je plné zákrut a kľučiek.“ (Krouťvor, 1990, s. 57).

Politickú ideu, svetonázorovú zameranosť a historickú skúsenosť strednej Európy *výlučne, výsostne éry 19. storočia* pomenoval český filozof V. Bělohradský (1991, s. 39) slovom „Mittleuropa“ a dopĺňa ho maďarský spisovateľ G. Konrád (1996, s. II.), keď tvrdí, že „stredná Európa je určitý stav mysle“. Onú myseľ, vedeckú, filozofickú, umeleckú, podanú formou literárnej reflexie – veľkých i malých románových diel – reflexie bytia, sveta, života rozpadajúcej sa rakúskej ríše reprezentuje vplyv autorov, akými boli L. Wittgenstein, S. Freud, F. Kafka, H. Broch, R. Musil, H. von Doderer, R. Carnap, J. Roth, J. Hašek, S. Zweig, K. Kraus. Toto konštatovanie vzápätí evokuje otázku, prečo práve títo filozofujúci literáti, resp. filozofi viazaní svojím pôvodom a svojím vzdelaním na „politicko-kultúrnu formáciu starého Rakúska“ (Bělohradský, 1991, s. 39) vytvorili jednu z najdôležitejších kapitol vývoja západnej kultúry po prvej svetovej vojne. V. Bělohradský má k dispozícii presvedčivú odpoveď: „Rozpoznali v agónii tohoto mnohonárodného celku akúsi predohru budúcej krízy Európy a vo svojich dielach pretvorili túto skúsenosť rozpadu a agónie vo veľkú metaforu duchovnej krízy západného človeka: f i n i s A u s t r i a e sa tak stáva metaforou osudu Európy“ (Bělohradský, 1991, s. 39), pretvorili rozpad Rakúska v akúsi metaforu tragédie západnej racionality.

Historici politických, ekonomických a kultúrnych dejín 19. storočia napospol konštatujú, že bolo storočím národnoemancipačných pohybov, období, kedy naakumulovaný kapitál sa realizoval v priestore národného trhu. Jediným legitímnym základom štátu stala sa etnická jednota národa. Samotné slovo „Mittleuropa“ – jeho konotácie a presahy – chce však „vzdorovať nacionalistickému poňatiu štátu z pozícií európskeho univerzalizmu.“ (Bělohradský, 1991, s. 40). Za univerzalitou sa skrýva nadčasová, absolútna ríša, nadnárod-

né mocnárstvo. Univerzálna rakúska ríša akoby chcela byť modernizovaná, inovovaná podobou Svätej ríše rímskej – s jedným cisárom, s jedným univerzálnym zákonom – absolútnou poslušnosťou monarchii a korune, s jedným kresťanským „úradníkom“ – bohom. Nie nadarmo gróf Jozef Chojnický, jedna z románových postáv Kapucínskej krypty (J. Roth) a príslušník stavu oddaného dožívajúcemu mocnárstvu deklamuje: „Rakúsko nie je žiadny štát, žiadna domovina, žiadny národ. Je to náboženstvo. Klerikáli a tí klerikálni blbci, čo teraz vládnu, z nás robia takzvaný národ; z nás, ktorí sme nadnárodní, sme jediný nadnárod na svete.“ (Roth, 1969, s. 162). Ibaže univerzálna idea, nadnárod, idea ríše, so svojím nárokom na všeobecnú platnosť popiera všetko bezprostredné, neopakovateľné, jedinečné, zvláštne. Pretlak nacionalizmov v ríši pod egidou pangermanského a panslovanského, vôľa po štáte ako naplnenie vlastného „ja“ zahnilo ideu ríše „do kúta“. Rakúsko sa ocitlo vo vákuu legitimacy, a preto utiekalo sa k zákonu, „homo iuridicus mal byť ten pravý nadnárodný obyvateľ ríše (...). Redukcia legitímnosti na púhu legalitu znamená, že ľudského života sa zmocňuje abstraktná nutnosť, ktorej človek nevie dať žiadny zmysel“ (Bělohradský, 1992, s. 87).

Vieru občana v rakúsku ríšu – svet úradníkov a byrokratov, neosobných zákonov, neosobnú racionalitu štátnej mašinerie – ako najlepšiu z možných svetov, popísal na sklonku svojho predčasne uzavretého života S. Zweig v spomienkovej próze „Svet včerajška“ s podtitulom „Spomienky Európana“, a tak trochu symptomaticky začína kapitolou nazvanou Svet istoty: „Všetko v našej takmer tisícročnej rakúskej monarchii akoby boli založili natrvalo a štát sám bol najvyšším garantom stálosti. Práva, ktoré zaručoval občanom, uzákonil parlament, slobodne volené zastupiteľstvo ľudu, a každá povinnosť bola prísne vymedzená. Každý vedel, koľko vlastní alebo koľko mu prináleží, čo je dovolené a čo zakázané. Všetko malo svoje pravidlá, určitú mieru a váhu (...). V tejto rozľahlej ríši všetko stálo pevne a neochvejne na svojom mieste a najvyššie stál staručký cisár; každý vedel (alebo sa nazdával), že ak umrie, nastúpi iný a nič sa nezmení v tomto dobre naprogramovanom poriadku. Nik neveril, že príde vojna, revolúcie a prevraty“ (Zweig, 1994, s. 11).

V atmosfére „Mittleuropu“, „zneosobnenia života, redukcie ideí na aparáty, legitímnosti na legalitu“ (Bělohradský, 1991, s. 41), zračí sa a spredmetňuje tragédia európskeho racionalizmu. Vyplýva z vnútornej rozpornosti, ktorá vládne západným dejinám, „na jednej strane všeludský univerzalizmus ako vlastný obsah západných dejín“ (Bělohradský, 1991, s. 42), ibaže táto univerzalita, humanita pohansko-kresťanského dedičstva, Atén a Jeruzalemu, je už vypreparovaná, akoby umelá, abstraktná, je „(...) zneosobnením všetkých foriem života“ (Bělohradský, 1991, s. 41), akoby všetka naakumulovaná duchovná energia Európy sa sústredi-

la nie vo svete života, ale výlučne v umelom postroji vedy, zákona, úradu, ríše. Táto rozpornosť evolúcie ducha Západu bola E. Husserlom nazvaná ako „kríza európskych vied“, objektivistickej metafyziky Západu (M. Heidegger). Povedané ináč: pri kultúre moderny Západu boli nápomocné dva prvky, a to z osvietenstva čerpajúci a do pojmu progres sa koncentrujúci istý typ racionality a takisto idea univerzalizmu, t. j. idea všeobecnej záväznosti tejto racionality a ňou determinovaných interpretácií sveta, poňatia hodnôt, mravnosti, zmyslu a významu. Oboje nadobudlo „štatút“ veľkých, nespochybniteľných metanarácií, ktoré uchopili skutočnosť prostredníctvom bipolárnych schém typu „subjekt – objekt“, „veda – mýtus“, „veda – povera“. V istej etape filozofia, racionalita v podobe púheho účelu a inštrumentu a jej korešpondujúca utilitarita stali sa prostriedkom sebazáchovy a zaistenia daného stavu, jedinou modernou formou „zmyslu“, dochádza ku hypertrofii vedy a vedeckej racionality na „úkor“ ľudského, subjektového, „iracionálneho“, na „úkor“ plurality koreňov, heterogenosti a diferentnosti skutočnosti. Západná kultúra tak podľahla istej anomálii, keď štiepi svet na hodnotový (ľudský) a racionálny (vedecký). Objavuje sa tu polarita hodnotového rozmeru človeka, zachytená v súradniciach kultúry, civilizácie, humanity ako subjektívneho a racionálneho ako vedeckého, exaktného, objektívneho.

Zdá sa, že v popise krízy európskej racionality, duchovna jednostranne redukovaného a pochopeného ako rozum, rozumnosť, zákon, legalita, úrad, ríša, uniforma, filozofujúci literáti predčili svojich učiteľov – filozofov z „profesie“. Neosobné „osobno“ príťažlivo a sugestívne v stredoeurópskej literatúre vykreslili R. Musil, H. Broch či J. Roth.¹ Posledne menovaný

¹ V 30. rokoch 20. storočia sa k otázke historického poslania rakúsko-uhorskej monarchie vracia i Joseph Roth. Zvlášť román Kapucínska krypta (Die Kapuzinergruft, 1938) ponúka celý rad úvah o historickom nedorozumení či historickom omyle spätým s koncom dunajského mocnárstva. Roth je nielen výborným rozprávačom, ale tiež vynikajúcim analytikom pomerov. Problémy románových – väčšinou židovských – postáv sú nakoniec i jeho vlastnými problémami. Veď narodil sa v Brodoch vo východnej Haliči, študoval vo Lvove, žil a písal vo Viedni, Berlíne i Paríži. Prvú ranu mu zasadila 1. svetová vojna, druhú nástup fašizmu. Exulant bez domova umiera 27.5.1939 v parížskej nemocnici pre chudobných.

O pocitoch zo straty vlasti, otca, rozumej cisára sídliaceho vo viedenskom Hofburgu, v románe Kapucínska krypta (1938) hovorí: „Kráčal som prázdny ulicami s cudzím psom. Bol odhodlaný ísť za mnou. Kam? To som nevedel práve tak, ako on. Kapucínska krypta, kde ležia moji cisári, pochovaní v kamenných rakvách, je zavretá. Fráter kapucín mi vyšiel naproti a opýtal sa: „Čo si želáte?“ „Chcem sa pozrieť na rakvu cisára Františka Jozefa“, odpovedal som. „Boh vám pomáha!“, povedal fráter a urobil nado mnou kríž. „Zachovaj nám, Hospodin!“ zvolal som. „Pst!“ šepol

v slávnom románe „Pochod Radeckého“ načrtol obraz tragédie okresného hajtmána von Trotta a Sipolje a jeho syna, poručíka Karla Jozefa i vnuka hrdinu od Solferina – na pozadí konca rakúskeho mocnárstva. Von Trotta a Sipolje, keď uvažuje o sebe, uvažuje výlučne ako „majiteľ“ úradu, cisárom „prepožičaného“ hajtmánstva, ako úradník a doživotný sluha Habsburgov. Dostatočným a naplneným dôvodom jeho existencie je bytnosť ríše a cisárskeho Hofburgu vo Viedni: „On sám, okresný hajtmán, nepocítil nikdy túžbu uvidieť domov svojich predkov. Bol Rakúšan, úradník a sluha Habsburgov, a jeho domovom bol cisársky hrad vo Viedni. Keby bol mal nejaké politické predstavy o prospešnom prebudovaní tej veľkej rôznotvárnej ríše, bol by asi pokladal všetky korunné zeme len za veľké a rozmanité „preddvoria“ cisárskeho hradu a všetky národy mocnárstva za sluhov Habsburgov. Bol okresným hajtmánom. Zastupoval vo svojom okrese Apoštolské veličenstvo. Nosil zlatý límeč, ohnutý klobúk a kord.“ (Roth, 1974, s. 110).

Neosobnú racionalitu štátu, zákona, úradu presadzovanú vždy na úkor zmyslu života, človeka s jeho utrpením, snažením, súžením a činmi, stredoeurópska literatúra prezentuje raz ako grotesku života, ale častejšie ako jeho tragickú, nostalgickú podobu. Z obáv, nekládu, úzkosti i zlých predtuch sa zrodili i dvaja géniovia strednej Európy – F. Kafka a J. Hašek, „konflikt“ moralistu s bonvivánom, puristu so „satirikom“, tragédie s výsmechom. Jeden glosuje život s humornou nadsázkou, druhý stojí „pred zákonom“ v pocitoch od cudzenia a absurdity, „existenciálnej osamelosti moderného človeka“ (Kautman, 1990 s. 85). O hrdinovi „Zámku“, zememeračovi K., jeho autor F. Kafka hovorí: „K. ešte nikde nevidel úrad a život tak do seba vpletené ako tu, tak vpletené, až sa niekedy zdalo, že si úrad a život vymenili miesta.“ (Kafka, 1969, s. 70).

Problém, chyba okcidentálnej kultúry, identifikácia rozumu s maximom neosobnosti, sa v stredoeurópskej filozofickej trajektórii „našla“ v podobe dichotómie husserlovského sveta života a sveta matematiky; u Wittgensteina v poňatí zmyslu ako niečoho, čo sa nedá vysloviť a čo sa môže len vo svete ukázať; u Eliaša Canettiho v jeho „Sám proti smrti“ vo vízii nás, ktoré vsávajú do stále neosobnejšieho „my“ každé osobné „ja“. „A tak už vtedy, keď sa Ulrich stal matematikom, boli ľudia, ktorí predpovedali zrútenie európskej kultúry, pretože v človeku už neprebýva ani viera, ani láska, ani prostota, ani dobrota a je príznačné, že všetci

fráter. Kam sa teraz podejem, ja, ja, Trotta...?“ (Roth, 1969, s. 173).

Minulosť, prítomnosť i budúcnosť väzila pre Rotha v dunajskom habsburskom súštatí, ktoré postavil na piedestál v slávnom románe Pochod Radeckého (Radetzky-marsch, 1932) aj takto: „Lúče habsburského slnka siahali na východ až k hranici ruského cára, bolo to studené slnko, ale bolo to slnko.“

títo ľudia boli v mladosti a v škole zlými matematikmi. To im neskôr dokazovalo, že matematika, matka exaktných prírodných vied, babička techniky, je arcimatkou toho ducha, z ktorého nakoniec vzišli otravné plyny a bojové letúny“, hovorí R. Musil v nedokončenej románovej epopeji „Muž bez vlastností“ (Musil, 2008, s. 33). Hodno ešte spomenúť, že románový Ulrich je alter ego R. Musila, v jednej osobe stavebného inžiniera, študovaného filozofa a matematika i spisovateľa, esejistu, dramatika...¹

Sumarizujúc: Stredoeurópske myslenie odhaľuje podstatu krízy európskeho rozumu. Ten sa dištancuje od elementárnej pozitívnosti prirodzeného sveta, racionalizovaná moderná spoločnosť je čosi absurdné, zahalené závojom uniformity, umelých jazykov, racionalitou štátu. Stredoeurópske myslenie ukazuje na koreň krízy celej európskej vzdelanosti, a to „založiť vlastný život na nejakej univerzálnej legitímnosti“ (Bělohradský, 1991, s. 48), ibaže toto neosobné legitímno „vedie nutne k rozpadu osobnej zodpovednosti človeka za svoje činy (...), prevracia každé ľudské spoločenstvo (...) v mechanizmus, ktorému človek len slúži“ (Bělohradský, 1991, s. 49). Zodpovednosť nemá už svoje ťažisko v človeku, ale vo *vecných súvislostiach*, zážitky samé sa stali *nezávislé* od človeka: uchýlili sa do divadla, do kníh, do správ výskumných ústavov a vedeckých expedícií, do názorových a náboženských spoločností, ktoré pestujú určité druhy prežívania na úkor iných. Vznikol svet vlastností bez ľudí, ktorým by patrili, svet zážitkov bez tých, ktorí ich prežívajú, a vyzerá to takmer tak, akoby ľudia súkromne už nič neprežívali, povedané musilovsky. „A tak rozklad antropocentrického správania, ktoré tak dlho považovalo človeka za stred vesmíru, je už niekoľko stáročí na ústupe a dospel asi k samému *Ja*. Práve *Ja sa rozložilo*, stratilo seba samému“ (Mihina, 2002, s. 354).

Symbolom neosobnosti, legality, rozumnosti v stredoeurópskej filozofii a literatúre je uniforma alebo presnejšie: Uniforma „funguje (...) ako symbol nutného vyústenia celej západoeurópskej metafyziky, v ktorej sa západný človek snaží vytrhnúť z menlivého sveta zmyslov a založiť svoj život na nemenej ideí“ (Bělohradský, 1991, s. 49). Jedinec akoby sa dištancoval od sveta nominalistických daností, všednej empirie, trans-

cenduje každodenné, obyčajné, „nezáživné“ súcno a výsledkom je viera v zákon, štát, cisára ako „nadoblačné“ bytie, vo vyššie, dokonalejšie, zmysluplnejšie ako je on sám. Táto viera je zaodetá do symbolu uniformy a rituálov s ňou spojených. „Majiteľ“ uniformy vlastní – ak vôbec vlastní – osobné, intímne, najsubjektívnejšie „ja“ iba vtedy, keď uniformu vyzlečie, ibaže to robí nerád. So stratou uniformy životu chýba jeho vertikálny rozmer... A tak osou typických príbehov stredoeurópskej literatúry je strata, „*vypadnutie z uniformy*“ (Bělohradský, 1991, s. 50). Medzi mysliteľsky najsilnejšie pasáže Rothovho románu „Pochod Radeckého“ patrí situácia, keď syn okresného hajtmara von Trottu a Sipolje, poručík Karol Jozef mieni vystúpiť z armády: „Už niekoľko dní nosil okresný hajtmán v náprsnom vrecku dopis od syna (...), synova zmienka o tom, že hodlá opustiť armádu, zapôsobila na pána Trottu asi tak, ako keby bol od celej cisárskej a kráľovskej armády dostal správu, že armáda má v úmysle sa rozísť. Všetko, všetko na svete, zdá sa, stráca zmysel. Zánik sveta, zdá sa, započal!“ (Roth, 1974, s. 204).

Z uniformy „vypadne“ i hrdina ďalšieho slávneho románu J. Rotha „Das falsche Gewicht“ (v českom preklade „Falošné závažie“) kontrolór mier a váh, bývalý vojak Eibenschütz. Namiesto uniformy má teraz občiansky oblek, lenže s oblekom stráca svoju istotu. Je ľahké byť na strane mier a váh, pokiaľ je človek oblečený do uniformy, ktorá ho oddeľuje od nepresného sveta obyčajných ľudí. Seba, tým, kým je, vzozrie iba raz, keď sa stretne s cigánkou ... „Cechmajster Anselm Eibenschütz bol urastený muž. Bývalý vojak (...) odišiel z armády. Odložil uniformu, milovanú uniformu, a opustil kasárne, milované kasárne (...) Aký bol osamelý! Za dvanásť rokov sa v tmavohnedej jazdeckej uniforme doslova zabýval. Teraz si v nezvyčajnom civilnom obleku pripadal cudzo, akoby stratil strechu nad hlavou (...). V duchu si priznával, že sa pre prácu úradníka nehodí (...). Mal zostať v kasárňach (...). V armáde panoval poriadok. Zodpovednosť za všetko, čo urobí alebo neurobí ktorýkoľvek vojak, nesie vždy niekto vyššie postavený (...). Aký ľahký a slobodný býval život v kasárňach“ (Roth, 1994, s. 50, s. 51, s. 55, s. 59).

Stredoeurópska filozofia, ako podotýka V. Bělohradský, prináša i ďalšiu tému – kritiku objektivizmu, teda „pokusu preniesť všetku zmysluplnosť na pôdu vedeckého jazyka“ (Bělohradský, 1991, s. 49), urobiť z jazyka vedy zdroj zmyslu a poriadku v ľudskom živote. Príkladom takéhoto pokusu boli neopozitivistickí viedenského krúžku. Vo vzťahu ku cieľom a potrebám industriálnej spoločnosti, a teda i ambíciám spredmetnenia vedy a jej jazyka, prezentovali ideu, že človek sa vyslobodí z mnohoznačnosti „úchylky“ prirodzenej reči vďaka unifikovanej podobe vedeckého jazyka, a tým sa dokoná cieľ jednoty a zmyslu kultúry Západu. Tak sa strohá logika rozumu postavila proti citu, intuícii,

¹ Robert Musil (1880 – 1942) – jeden z najvýznamnejších rakúskych moderných spisovateľov sa narodil v Klagenfurte. Jeho rodové korene sú späté s českým prostredím. Pôvodne študoval na vojenských učilištiach, potom techniku v Brne, dôstojníkom sa však nestal. Istú dobu pracoval ako inžinier, neskôr študoval v Berlíne filozofiu a matematiku. V povojnových rokoch sa začal venovať práci spisovateľa a žurnalistu. V roku 1938 emigroval pred nemeckým nacizmom do Švajčiarska. Je autorom jediného nedokončeného románu „Muž bez vlastností“ – na ktorom pracoval od roku 1930 až do svojej smrti – popri mnohých esejách, článkoch, štúdiách a niekoľkých divadelných hrách.

inštinkt proti zákonu = a sme opäť v Kafkovom svete absurdít, kde moc = rozum nepodlieha morálnym kritériám, kde metafyzika moci nepripúšťa pochybovať, kde moc stíha človeka („Proces“) a kde človek stíha moc („Zámok“). Musilov „Muž bez vlastností“, teda Ulrich, sa pýta: „Čo sa teda stratilo? Niečo nezvažiteľného. Nejaké predznamenanie. Nejaká ilúzia (...). Pravda je, že veda vytvorila pojem prísnej, triezvej duševnej sily, ktorý staré metafyzické a morálne predstavy ľudského pokolenia robia jednoducho neúnosnými, i keď ich dokáže nahradiť iba nádejou, že raz v budúcnosti príde deň, keď plemeno duchovných dobyvateľov zostúpi do údolia duchovnej plodnosti“ (Musil, 2008, s. 45, s. 37).

Iniciátorom viedenského krúžku bol síce L. Wittgenstein, ale ten odmietol unifikovať svet života a svet vedy, resp. v slávnom Traktáte hovorí o neužitočnosti jazyka vedy pri strete so svetom ľudí, ich existencie, pocitov a životných trampôt: „(...) aj keby jestvovali odpovede na v š e t k y m o ž n é vedecké otázky, našich životných problémov by sa to ani len nedotklo“ (Wittgenstein, 1968, s. 174). Tak teda vývoj budovaný na predstave, ktorá je založená iba na rozume, rozume vedy osobitne, rýchlo podlieha erózii, je nepevný a neistý. Preto stále častejšie hovoríme o antropologickom zlyhaní modernej rozumnosti, o jej parciálnosti a komplementárnosti, o potrebe spájať našu budúcnosť s väčším pochopením a využívaním tých dispozícií človeka, ktoré sú akoby na opačnej strane jeho rozumnosti. „Začínáme si uvedomovať potrebu spájať civilizačnú dynamiku s rastom múdrosti, ktorá prekračuje čistú rozumnosť“ (Mihina, 2002, s. 350).

Napokon, za tretí zjednocujúci rys stredoeurópskeho myslenia pokladá V. Bělohradský „(...) radikálny rozchod s ideou „finále“, dovršenia, záveru, dokončenia formy“ (Bělohradský, 1991, s. 55). V tomto prípade, kedy budúcnosť zostáva otvorená, stredoeurópski filozofujúci literáti chcú naznačiť, že moderné filozofie dejín sa zakladajú na neutralizácii biblickej eschatológie, pokrok je dieťa neutralizácie biblických koncov; „nekonečnosť“ času znamená, že Európa nepozná (nebude poznať) medze, hranice, limity, teda niečo ako sebazáchovný pud, inštinkt v sebaohrozujúcom civilizačnom rozmachu. „Románom“ filozofickým i tým pravým, literárnym chýba naplnenie, takmer pozitívna idea. Ich autori nazerajú na svet priezorom plným úzkostí, pochýb a i vlastných drám, čo si počať, ak „nefunguje“ zákon, prípadne ako ho „neprekročiť“. Je tak trochu iróniou, že dielam síce chýba čosi ako rozuzlenie takmer dramatickej zápletky, ibaže to, čo autori nevyriešili vo svete ideí, dokonali vlastnou rukou. S. Zweig umiera predčasne ako obeť samovraždy v brazílskom exile, súc neschopný sa vyrovnáť s drámou hitlerovského fašizmu i v jeho rodnom Rakúsku; Joseph Roth, rovnako ako hrdina jeho poviedky Legenda o svätom pijanovi, sa upije na smrť, umiera v Paríži ako 45-ročný. To prá-

ve začínala 2. svetová vojna a Roth ako Žid z východnej Haliče zrejme tušil budúcu drámu svojich súkmeňovcov z diaspóry. Osud Franza Kafky je rovnako tragický. Žije a zomiera – žije krátko, zomiera dlho – s vedomím tragickej choroby, ktorej zvesť sa naplnila v roku 1924. Kafkovi bolo 42 rokov.

Literatúra:

- BĚLOHRADSKÝ, V.: Mitteleuropa: Rakouská říše jako metafora. In: BĚLOHRADSKÝ, V.: Přirozený svět jako politický problém. /Eseje o člověku pozdní doby/. Praha: Československý spisovatel 1991, s. 39 – 60.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: Střední Evropa a starobylé slovo „říše“. In: BĚLOHRADSKÝ, V.: Kapitalismus a občanské ctnosti. Praha: Československý spisovatel 1992, s. 85 – 87.
- KAFKA, F.: Zámek. Praha: Československý spisovatel 1969.
- KAUTMAN, F.: Svět Franze Kafky. Praha: Torst 1990.
- KONRÁD, G.: Příběhy angažovaného intelektuála. In: Národní. Kulturní příloha Lidových novin, roč. 9, 21. 12. 1996, s. II.
- KROUTVOR, J.: Potíže s dějinami. Eseje. Praha: Prostor 1990.
- KŘEN, J.: Dvě století střední Evropy. Praha: Argo 2005.
- MEZEIOVÁ, A.: Kakánia ako literárna fikcia Rakúsko-uhorskej monarchie. In: Historická revue, roč. 24, č. 9, 2013, s. 56 – 58.
- MIHINA, F.: Musilova vízia civilizačnej drámy. In: Filozofia, roč. 57, č. 5, 2002, s. 349 – 356.
- MUSIL, R.: Muž bez vlastností. Praha: Argo 2008.
- ROTH, J.: Falešné závaží. In: ROTH, J.: Leviatan a jiné prózy. Praha: Mladá fronta 1994, s. 47 – 156.
- ROTH, J.: Kapucínská krypta. Praha: Odeon 1969.
- ROTH, J.: Pochod Radeckého. Praha: Odeon 1974.
- ZWEIG, S.: Svet včerajška. Spomienky Európana. Bratislava: Promo International 1994.
- WITTGENSTEIN, L.: Tractatus Logico – Philosophicus. In: Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry 1968, s. 139 – 175.